

УДК 94 (437.3+477) «191/192»

КОМУНІКАТИВНА ФУНКЦІЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ГАЛИЧИНИ І НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ У 1910-1920-х рр.

Інна Вівсяна

Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені В. Винниченка
Україна, 25006, м. Кропивницький, вул. Шевченка, 1
e-mail: innavivs@gmail.com

Проблему єдності народу вирішує не одне покоління української інтелігенції. Нині, як і колись, актуальними для національної консолідації є контакти формату «Захід – Схід». Комунікативна функція діяльності національної інтелігенції, тобто різні форми та засоби обміну інформацією, у сучасних умовах посилюється. Тому сьогодні, як ніколи важливим є вивчення та використання досвіду минулих поколінь. Певні аналогії з подіями сторічної давнини наштовхують на думку використання досвіду наддніпрянської та галицької інтелігенції, яка плідно контактувала через національно-культурні організації, забезпечуючи комунікацію регіонів.

Питання комунікативних процесів між українцями Галичини та Наддніпрянщини на початку ХХ ст. є доволі апробованим у вітчизняній історіографії. Першими дослідниками проблеми були самі учасники консолідаційних процесів – М. Грушевський, В. Винниченко, М. Лозинський [15], К. Левицький та інші. Проблеми національної комунікації були предметом багатьох видань міжвоєнного періоду української діаспори. Виділимо серед них праці І. Огієнка [19], М. Шлемкевича [27], Ю. Шевельова [25].

Посилену комунікаційну функцію виконувала національна преса, про що у своїх працях зазначають І. Гошуляк [9], Н. Олешко [20], але ця тема виходить за межі даного дослідження. У статті С. Гірняк охарактеризовано мовну дискусію початку ХХ ст. представників наддніпрянської та галицької інтелігенції; відображено розуміння учасниками дискусії стану та статусу української мови на різних територіях України [7]. В. Німчук досліджує проблему розвитку українського правопису [18].

Досліджувана проблема тривалий час розроблялась В. Бурдуланюком [2; 3], І. Вівсяною [5]. В. Ткаченко досліджує наукові контакти між вченими Галичини та Наддніпрянської України, показуючи роль НТШ і «Просвіти» у розвитку їх творчих взаємин [23]. Про співпрацю науковців у НТШ пишуть І. Гирич [8],

Г. Сокіл [21]. Роль товариства «Просвіта» у процесах становлення соборної української нації розглядає О. Малюта [17]. Г. Басара-Тилішак теж приділяє значну увагу контактам у колі «Просвіти», що мали вплив на розвиток української національної ідентичності [1]. Судячи з докладного бібліографічного огляду О. Каліщук [14], проблема участі «Просвіт» у процесах національної консолідації є однією з найбільш досліджуваних останнім часом. Окремо розглядаються контакти та творчі зв'язки митців України у працях Н. Шкоди [26].

Завданням статті є визначення основних форм прояву комунікативної функції у діяльності Наукового товариства імені Шевченка, товариства «Просвіти» та деяких інших національно-культурних організацій.

Комунікативна функція спілкування, що здійснюється за допомогою мови, є необхідною умовою наступності поколінь, соціального та наукового прогресу, згуртування людей навколо спільної мети. Мовна єдність, отже, стає основою для соборності у різних її проявах.

Галицький публіцист О. Маковей писав до російської газети наприкінці ХІХ ст.: «національное самосознание настолько уже распространено в массе галицийского малорусского населения, что попытки галицких «общеруссов» столкнут галичан с национального пути не могут иметь успеха... малорусский литературный язык в Галиции и Украине один; некоторые несущественные различия устранены, и в настоящее время нет основания опасаться раздвоения между русскими и австрийскими украинцами на почве литературного языка» [16].

Українська літературна мова першої чверті ХХ ст. мала вже вироблену суспільно-політичну термінологію, за допомогою якої можна було повністю передати характер суспільно-політичних рухів як тодішнього часу, так і попередніх епох. У літературі початку ХХ ст. уживалися діалектні, локальні слова та вирази – як західні, так і східні. «І схід, і захід України склали свої внески в літературну мову, не оглядаючися й не ошаджуючи», – зауважує

Ю. Шевельов [25, с. 116].

Правописна дискусія, що виникла на початку ХХ ст., допомагала формувати наукові засади єдиних мовних норм шляхом подолання розбіжностей, які існували у правописній практиці Наддніпрянщини та Галичини. Учасники дискусії, а це були мовознавці, письменники, довели, що особистість здатна впливати на мову та формувати її норми.

І. Стешенко у статті «Про українську літературну мову» (1912 р.) писав: «Молодші українці засвоювали галицькі мовні придбання, бо других не було. Старші патріоти, що тепер, подібно Нечую, ганять мову нашої преси, не створили для України вищої мови, чим же в пресі та інституціях треба було користуватись» і продовжує: «...силує не Грушевський других до сії мови, а його й других – потреба вислову духа, – та стіхійна сила, перед якою нічого не значать лементи людей, що низько хочуть затримати нашу націю...» [22, с. 315]. Важливим етапом розвитку української мови став зредагований Б. Грінченком «Словарь української мови» у 4-х томах, який побачив світ у 1907-1909 рр. Він суттєво вплинув на процес нормування української літературної мови. З цього приводу І. Огієнко писав: «Словник був прийнятий по всіх українських редакціях та виданнях. Ось цей правопис, як вислід збірної праці письменників всього ХІХ століття й усього українського народу, і запанував в Україні» [22, с. 356].

Подальшу історію становлення всеукраїнського правопису детально аналізує В. Німчук [18]. Зокрема, він зазначає, що з відновлення української державності з'явилася потреба вироблення зводу чітких правил орфографії, обов'язкових для всіх та офіційно затверджених.

Перший міністр освіти Центральної Ради І. Стешенко 1917 р. доручив І. Огієнкові – професору Київського університету – скласти короткі правила українського правопису. Йому ж пізніше цю справу доручив і міністр освіти М. Василенко у 1918 р. [22, с. 238]. Зберігся список праці «Найголовніші правила українського правопису. З доручення Правописної комісії склав прив.-доц. І. Огієнко» (датований 29.IV.1918 р., Київ). У передмові до брошури сказано, що упорядкування правопису передбачено доручити Науковому товариству в Києві, але необхідність без зволікання надрукувати велику кількість шкільних підручників спонукала Міністерство освіти поспішати з організацією Правописної комісії.

1922 р. у Львові виходять «Правописні пра-

вила, прийняті Науковим товариством імені Шевченка у Львові», наближені до «Найголовніших правил...». А це був великий поступ у виробленні єдиного правопису для всіх українців.

Короткий академічний орфографічний кодекс задовольняв потреби культури нетривалий час. 23-го липня 1925 р. Рада Народних Комісарів УСРР ухвалила створити при Наркомпросі Комісію для впорядкування українського правопису під головуванням наркома освіти О. Шумського. На Всеукраїнській правописній конференції, що відбувалася 26 травня – 6 червня 1927 р. в Харкові, брало участь понад 50 делегатів, котрі представляли всі історичні землі (регіони), заселені українцями. На ній обговорено та голосуванням затверджено новий правописний кодекс, за винятком небагатьох правил. «Український правопис» 1928 р. з'явився видатною подією у духовному житті нашого народу. Він – перша спроба сформува-ти єдиний, соборний орфографічний кодекс для народу, віками розділеного й гнобленого чужими державами, етносу, літературна мова якого не могла розвиватися у нормальних умовах, зазнавала принижень та утисків. Обговорення засад його правил відбулося на всіх територіях проживання українців в органах масової інформації.

Серед національно-культурних організацій, що виконували комунікативну функцію у 1910-1920-х рр., найважливішою було Наукове товариство імені Шевченка у Львові (НТШ). Створене заходами наддніпрянських громадівців і галицьких народівців, «НТШ треба розглядати як осередок дії і продукування концептуальних підходів ідеї соборности українських земель. Сама думка про галицький П'ємонт мала своє матеріальне втілення саме передусім в НТШ – загальноукраїнській інституції. Спільна мова, література, наука для Західної і Східної України мали плекатися головню в Товаристві, спільній інституції галицьких і наддніпрянських науковців. НТШ стало не лише *de facto* Українською академією наук. Для українців у часи відсутності структурованого громадського політичного життя Товариство виконувало функцію своєрідного центру освіти, мистецтва і культури, беручись за ті завдання й проблеми, які зазвичай розв'язують державні інституції. Завдяки енергії та громадській активності М. Грушевського НТШ стало лабораторією національно-політичної думки, представником українського народу в контактах з політичними чинниками інших держав і народів» [8, с. 21].

Конфлікт М. Грушевського із членами НТШ

1913 року та від'їзд його з Галичини, за словами Л. Винара, «це безперечно була незаступима втрата для дальшого культурно-національного розвитку Галичини, а для Наукового Товариства просто катастрофа» [4, с. 69]. Незважаючи на це, співпраця науковців продовжувалась.

Бібліотека НТШ налагодила обмін літературою 260 організацій та установ. В. Дорошенко відзначав, що на кінець 1913 року у фондах бібліотеки налічувалось 70 тис. томів [11, с. 5], у період світової війни обмін зменшився, а у 1920-х рр. він знову посилювався, зокрема з Українською книжковою палатою у Харкові [11, с. 6]. У спеціальних виданнях товариства публікували свої наукові праці вчені, причому третина авторів були із Наддніпрянщини [2, с. 19].

У процесі творення Української Академії наук у 1918 р., хоча і не було налагоджено надійного зв'язку із Галичиною та Буковиною, була передбачена участь науковців із цих земель. Академіками УАН стали В. Гнатюк, С. Смаль-Стоцький, С. Дністрянський, В. Щурат, І. Горбачевський.

Галицький вчений М. Чайковський згадував, що перед його від'їздом на Наддніпрянщину в серпні 1918 р. «наша секція НТШ дала мені доручення побувати у новоутвореній Всеукраїнській Академії наук і домовитись про можливість координації наукової праці обох організацій... після мого повернення до Львова і мого звіту перед нашою секцією, ми заснували математично-природничу термінологічну комісію» [24, арк. 82]. 6 травня 1923 р. М. Чайковський виступив на II Загальному з'їзді українських інженерів і техніків у Львові з рефератом «Завдання української наукової й технічної термінології», який був надрукований 1924 р. у Празі в журналі «Нова Україна». Основні положення цієї роботи є актуальними і на сьогоднішній день: «Термінологія ніколи не може бути твором одної людини; вона мусять вийти як вислід спільної праці всіх фахівців, що потребують тієї термінології, разом із знавцями живої мови, які помагають їм узгоджувати термінологію з рештою живої мови. Повинно повстати на всіх землях України разом із еміграцією велике термінологічне об'єднання, метою якого було б зібрати народні термінологічні матеріали й доповнити їх новими. Попри те не вільно нам забувати, що вся наша праця по цей бік Збруча може мати тільки підготовчий характер. Нам не вільно вирішувати такого важливого питання, як термінологія. Бо поза ризькою лінією живуть

люди, які теж покликані до цього діла, й їхнє слово теж мусять тут заважити; а ми знаємо, що в багатьох велико-українських установах іде гаряча праця в тому напрямку. Якби ми наважилися створити на власну руку нашу власну західно-українську наукову мову, то тим тільки спричинились би до дальшого роз'єднання великої нації; замість усіма силами йти до її зближення та остаточного злиття в одну цілість» [12].

Для ознайомлення підросійських українців із життям їхніх братів за Збручем В. Доманицький видав перше науково-популярне видання [10]. Так була започаткована традиція видання популярних брошур про життя українців, яку активно продовжила «Просвіта», у роки Першої світової війни – Союз Визволення України, у роки визвольних змагань – українські видавництва.

У 1910 р. виходець з Наддніпрянщини Микола Залізник писав: «Галичина відіграє роль захисту, де витворюються й поліпшуються способи, якими швидше можна досягти відродження українського народу» [13, с. 27]. Одним із найважливіших способів можемо вважати народну просвіту. Саме це завдання вирішувало товариство «Просвіта». Як справедливо зазначає О. Малюта, «в українського народу роль консолідатора виконувала «Просвіта», причому з власної ініціативи в руслі проголошених у статутах завдань, оскільки національної держави ще не було. Основна увага організаціями спочатку західноукраїнських, а по 1905 році східноукраїнських земель зверталась на освіту народу, з якою безпосередньо були пов'язані питання мови, культури, історичної пам'яті» [17].

У діяльності наддніпрянських товариств «Просвіт» 1910-х рр. використовувався досвід галицьких попередників. У період національно-визвольних змагань справа дійшла також до дієвої прямої співпраці галицьких і наддніпрянських просвітян. Зокрема, відновлення просвітянського життя в Одесі та повіті припало на першу половину 1917 р. й значною мірою було пов'язано з біженцями з Галичини, котрі в умовах пристосування до тимчасового осідку були змушені самостійно турбуватися про власні культурницькі потреби [6, с. 81].

Серед інших національно-культурних організацій, які здійснювали комунікативну функцію в окреслений період, варто назвати спільні театральні та хорові колективи («Молодий театр» Леся Курбаса, театр імені І. Франка, Республіканську капелу під керівництвом О. Кошиця). Особисті контакти творчої інтелі-

генції зумовлені були необхідністю обміну мистецьким досвідом та об'єктивно зіграли важливу роль у національно-культурному відродженні.

Щодо оцінок комунікаційних процесів існують різні підходи. У представників Галичини і того часу, і нинішнього, спостерігаються дві тенденції: визнання за Галичиною допоміжної або ж провідної ролі у націєтворчих процесах. М. Лозинський наприкінці 1920-х рр. вважав, що державні кордони та різниця соціально-економічного укладу поглиблюють різницю між галичанами та наддніпрянцями: «Засипати цю прірву обопільними зусиллями, мати обопільне розуміння для окремішностей, які є неминучим наслідком чужинецького поневолення західноукраїнських земель, приватись до якнайтіснішого культурного об'єднання, – таке чергове завдання й УСРР, і силоміць відірваних від неї українських земель» [15, с. 90].

М. Шлемкевич зазначав: «ми, галичани, це не плем'я геніїв і героїв, але плем'я організованої пересічі. І в цьому наша сила. Наша роля служебна, і наше завдання помагати при раціональному оформленні ідей і починів багатої й обильнішої ними Східної України, Києва» [27, с. 70]

Як зазначав В. Бурдуланюк, на початку ХХ ст. «культурні зв'язки мали двосторонній характер, вони значно розширились і зміцніли. Наддніпрянські діячі культури допомогли галичанам вийти з вузького провінціалізму на широкі шляхи загальнонаціональної культури. Зросла не лише чисельність інтелігенції, що ширила культурні зв'язки між Галичиною і Наддніпрянщиною, але й зросли її питома вага у суспільстві та суспільно-консолідаційне значення» [2, с. 160]

Г. Басара-Тилішак вважає, що громадсько-культурна праця та свідоміший приклад галичан у переважно національно індиферентному середовищі української провінційної громади Наддніпрянщини стали своєрідним каталізатором для переведення стихійної етнічної ідентифікації в усвідомлену національну. Українські міста та села виявилися тим простором, де ідеї соборності набували практичного вияву, втілюючись у спільну працю в українських інституціях, турботу про долю галицьких військовополонених і біженців, спільне переживання та відчуття національного піднесення і національної єдності [1, с. 78].

Отже, невеликий екскурс у минуле дозволяє зробити деякі висновки для сьогодення. Комунікативна функція є надзвичайно важливою у діяльності національно-культурних ор-

ганізацій, вона допомагає досягнути порозуміння між представниками різних регіонів, сприяє дієвій співпраці над витворенням нової якості української державності. Для 1910-1920-х рр. це виявилось у формі вироблення єдиних загальноукраїнських норм правопису та наукової термінології, активізації роботи «Просвіт» та інших культурних організацій. Для нинішніх умов це можуть бути інші форми та способи співпраці. Головне, щоб спілкування не переривалось і не припинялось.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Басара-Тилішак Г. Розвиток української національної ідентичності на Наддніпрянщині у 1917 – на початку 1919 років: галицький чинник // Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 років. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. Вип. 5. С. 61-82.
2. Бурдуланюк В.М. Культурні зв'язки Галичини з Наддніпрянською Україною в кінці ХІХ – на початку ХХ століть: дис... канд. іст. наук: 07.00.01; Прикарпатський ун-т ім. В. Стефаніка. Івано-Франківськ, 1996. 179 с.
3. Бурдуланюк В. Наукове товариство імені Шевченка – всеукраїнський науковий центр кінця ХІХ – початку ХХ століть // Історико-культурна спадщина Прикарпаття. Івано-Франківськ, 2006. С. 643-655.
4. Винар Л. Михайло Грушевський і наукове товариство ім. Т. Шевченка 1882-1930. Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1970. 110 с.
5. Вівсьяна І.А. Галичина і Наддніпрянщина: «діалог культур» у першій чверті ХХ ст. // Історико-політичні студії. Київ, 2014. № 2. С. 19-24.
6. Вінцовський Т.С. Відновлення «Просвіт» в Одесі та повіті у період української національної революції 1917-1921 рр. (за матеріалами преси) // Музейний вісник: наук.-теорет. щорічник. Запоріжжя, 2015. № 15/2. С. 77-82.
7. Гіряк С.П. Дискусії Наддніпрянської та Галицької інтелігенції початку ХХ ст. про становлення мовних норм // Проблеми гуманітарних наук: Наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Вип. 26. Філологія. Дрогобич, 2012. С. 14-33.
8. Гирич І. Наукове Товариство ім. Шевченка як суспільно-політичний проект Михайла Грушевського // Вісник НТШ: інформаційне видання / Світова Рада Наукового товариства ім. Т. Шевченка. Львів, 2012. № 47. С. 19-24.
9. Гошуляк І. Тернистий шлях до соборності (від ідеї до Акту Злуки). Київ: ІПІЕНД ім. І.Ф. Кураса, 2009. 466 с.
10. Доманицький В. Про Галичину та життя галицьких українців: з малюнками; Товариство «Просвіта» у Києві. Київ, 1909. 80 с.
11. Життя для народу URL: http://himath.lp.edu.ua/history/Chajkovskij_Mykola/Chajkovskij-Aksiomy_dla_nashchadkiv.html
12. Залізняка М. Російська Україна і її відродження. Львів, 1910. 72 с.
13. Дорошенко В. Українська національна бібліотека. Львів: Накладом Наук. Т-ва ім. Шевченка у Львові, 1936. 27 с.
14. Калішук О. Сучасні дослідження діяльності Товариства «Просвіта»: бібліографічний огляд // Науковий вісник Східноєвропейського нац. університету імені Лесі Українки. 2016. № 3. С. 186-198.
15. Лозинський М. Обопільні стосунки між Великою Україною й Галичиною в історії розвитку української політичної думки ХІХ і ХХ вв.// Україна. Київ, 1928. Кн. 2 (27). С. 83-90.
16. Маковей О. Письмо из Львова (к вопросу о малоросийском языке) // Санкт-Петербургские ведомости. 1898. № 144 (Львівська наукова бібліотека, відділ рукописів. фонд Маковей. спр. 104. арк. 8)
17. Малюта О.В. «Просвіта» у 1868-1917 рр. як суб'єкт побудови української нації: роль і значення// Наука. Релігія. Суспільство: зб. статей. Донецьк, 2003. № 4. С. 112-121.
18. Німчук В.В. Проблеми українського правопису в ХХ-ХХІ ст. Кам'янець-Подільський, 2002. 116 с.

19. Огієнко І. Історія української літературної мови. Київ: Наша культура і наука, 2001. 435 с.
20. Олешко Н.П. Український національно-визвольний рух у Галичині на початку ХХ ст. та українська преса Наддніпрянської України: дис... канд. іст. наук: 07.00.01; Харківський національний ун-т ім. В.Н. Каразіна. Харків, 2006. 183 с.
21. Сокіл Г. Співпраця наддніпрянських фольклористів у Науковому товаристві імені Шевченка // Література. Фольклор. Проблеми поетики / Збірник наук. праць, присвячений 170-річчю від дня народження Павла Чубинського. 2009. Вип. 32. С. 393-396.
22. Стещенко І. Про українську літературну мову. К., 1912. 36 с.
23. Ткаченко В.В. Роль товариства «Просвіта» й науково-

го товариства ім. Т.Г. Шевченка у Львові у розвитку вітчизняної науки та освіти // Вісник Луганського нац. університету імені Тараса Шевченка. Історичні науки. 2010. № 19. С. 304-317.

24. Чайковський М. Спогади // Львівська наукова бібліотека, відділ рукописів. фонд Гуменюка. спр. 861.

25. Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови. Київ: ВД «КМ Академія», 2003. 160 с.

26. Шкода Н.А. Творчі зв'язки між сценічними діячами Наддніпрянської України і Галичини на початку ХХ ст. // Культура народів Причорномор'я. 2009. № 171. С. 67-71.

27. Шлемкевич М. Галичанство. Серія: Життя і мислі: кн. 3. Нью-Йорк-Торонто, 1956. 108 с.

Вівсяна Інна Комунікативна функція національно-культурних організацій Галичини і Наддніпрянщини у 1910-1920-х рр.

Розкривається значення окремих національних організацій для налагодження порозуміння між двома гілками українства – галичанами та наддніпрянцями. Окреслено період найактивніших контактів української інтелігенції.

Ключові слова: комунікація, національно-культурна організація, Наукове товариство імені Т. Шевченка, «Просвіта»

Вивсяная Инна Коммуникативная функция национально-культурных организаций Галиции и Надднепрянщины в 1910-1920-х гг.

Раскрывается значение отдельных национальных организаций для достижения взаимопонимания между двумя ветками украинства – галицийцами и надднепрянцами. Определен период самых активных контактов украинской интеллигенции.

Ключевые слова: коммуникация, национально-культурная организация, Научное общество имени Т. Шевченка, «Просвіта»

Vivsyana Inna Communicative function of national-cultural organizations of Galicia and Naddnipyrianshchyna in 1910-1920s

The problem of the unity of the people is decided not by one generation of the Ukrainian intelligentsia. Today, as before, contacts for the «West-East» format are relevant for national consolidation. The communicative function of the activity of the national intelligentsia, that is, the various forms and means of information exchange, is intensified in modern conditions. Therefore, today, as never before, it is important to study and use the experience of past generations. Certain analogies with the events of a century ago have led to the use of the experience of the intelligentsia, which has fruitfully contacted through national-cultural organizations, providing communication of the regions.

The purpose of the article is to determine the main forms of manifestation of the communicative function in the activities of the Shevchenko Scientific Society, the Society of Prosvita and some other national-cultural organizations.

The communicative function of communication through language is a prerequisite for the continuity of generations, social and scientific progress, the unification of people around a common goal. Linguistic unity, therefore, becomes the basis for unity in its various manifestations.

In the first quarter of the XX century the Ukrainian literary language had already developed socio-political terminology. The orthographic discussion that emerged in the early twentieth century helped form the scientific foundations of common linguistic norms by overcoming the differences that existed in the literal practice of the Dnieper and Galicia. Participants of the discussion, which were linguists, writers, proved that a person is capable of influencing the language and shaping its norms.

The Shevchenko Scientific Society in Lviv (NTSh) was the most important among the national-cultural organizations that carried out a communicative function in the 1910s-1920s.

In 1909, the tradition of publishing popular brochures on the life of Ukrainians, which was actively continued by Prosvita, was initiated, during the First World War, the Union of Liberation of Ukraine, during the liberation events, Ukrainian publishing houses.

Among other national-cultural organizations that carried out a communicative function, one should mention joint theatre and choir collectives (Les Kurbas, «The Young Theatre», I. Franko theatre, the Republican chapel under the direction of O. Koshitsa).

There are different approaches to assessing communicative processes. Representatives of Galicia both at that time and the present, there are two trends: recognition of Galicia auxiliary or a leading role in the nation-building processes.

The communicative function is extremely important in the activities of national cultural organizations, it helps to achieve understanding between representatives of different regions, promotes effective cooperation on the creation of a new quality of Ukrainian statehood. For 1910-1920 it turned out to be in the form of the development of common all-Ukrainian norms of spelling and scientific terminology, activating the work of Prosvita and other cultural organizations. For the current circumstances, this may be other forms and methods of cooperation. The main thing is that communication is not interrupted and not stopped.

Keywords: communication, national-cultural organization, Scientific society of T. Shevchenko, «Prosvita»

Рецензенти:

Кривошея Ір.І., д.і.н., професор

Тробські Мацей, доктор габлітований, професор